

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА СУСПІЛЬНИХ НАУК**

**ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
СТУДЕНТА:
ДЕРЖАВА, СУСПІЛЬСТВО, ПРОФЕСІЯ**

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ XII СТУДЕНТСЬКОЇ
МІЖВУЗІВСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Житомир 2021

УДК 327(477)

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Поліського національного університету.

Протокол № 13 від 23 червня 2021 р.

Редколегія:

Мельничук Ігор Анатолійович, – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Романюк Неля Йосипівна - доктор історичних наук, професор кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Суліменко Олександр Григорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Сіницький Андрій Цезарович – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Махорін Геннадій Леонідович – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Шевчук Світлана Федорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Шевченко Олександр Миколайович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Мельничук Вікторія Вікторівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Марченко Світлана Давидівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Михайлова Тетяна Іванівна – старший лаборант кафедри суспільних наук Поліського національного університету, секретар

Рецензенти:

Горохова Людмила Вікторівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка

Захаріна Оксана Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління Поліського національного університету

Формування особистості студента: держава, суспільство, професія: збірник матеріалів XII студентської міжвузівської науково-практичної конференції (04 грудня 2020 р., м. Житомир). – Житомир: Поліський національний університет, 2021. – 54 с.

Збірник матеріалів містить наукові статті та тези доповідей подані на XII студентську міжвузівську науково-практичну конференцію «Формування особистості студента: держава, суспільство, професія», яка відбулася в Поліському національному університеті (м. Житомир) 04 грудня 2020 року.

Збірник адресовано науково-педагогічним працівникам, аспірантам, магістрантам, студентам і всім, хто цікавиться проблемами формування суспільно-політичних, правових, екологічних, філософсько-культурологічних та історико-краєзнавчих ціннісних орієнтацій студентської молоді.

Матеріали конференції надруковано в авторській редакції.

ЗМІСТ

Передмова	4
1. Сірук Ірина. Ставлення до природи як до цінності у контексті формування екологічної свідомості	5
2. Круглецька Анна. Особливості формування правової свідомості сучасної української молоді	10
3. Ващук Анастасія. Аналіз заходів спрямованих на розвиток туризму в Чорнобильській зоні відчуження в умовах пандемії COVID-19 ..	14
4. Лигун Карина. Нормативно-правове забезпечення діяльності інклюзивно-ресурсних центрів (як реалізація права людини на освіту)	20
5. Філоненко Ольга. Перспективи розвитку подієвого туризму в Україні на прикладі фестивалю «Atlas Weekend»	23
6. Лябах Ірина. «Критичне мислення»: визначення та ознаки	26
7. Ящук Інна. Вчений і релігійна віра: точки дотику	31
8. Гудь Альона. Ісаак Ньютон – основоположник класичної науки і богослов	35
9. Кирилюк Анна. Філософське розуміння природи	40
10. Дубок Сніжана. Постать славного кошового отамана Війська Запорозького Низового Івана Сірка	42
11. Березенська Анастасія. Іван Мазепа на тлі епохи	46
12. Поліщук Віта. Українська Народна Республіка: щаблі становлення	50

ПЕРЕДМОВА

4 грудня 2020 року кафедра суспільних наук Поліського національного університету за підтримки деканату факультету права, публічного управління та національної безпеки організувала XII студентську міжвузівську науково-практичну конференцію «Формування особистості студента: держава, суспільство, професія». Зважаючи на реалії сьогодення, конференція відбулася в онлайн-режимі. До участі в обговоренні актуальних питань формування особистості студента долучилися здобувачі вищої освіти Поліського національного університету, а також Житомирського торговельно-економічного фахового коледжу КНТЕУ.

Конференція засвідчила зацікавленість студентів у вивченні суспільних та гуманітарних дисциплін незалежно від обраної ними професії та навчального закладу. Особливої уваги заслуговує виявлений учасниками конференції науковий інтерес до філософських, історичних та краєзнавчих проблем. Досить гостро у доповідях студентів звучали питання екологічної та правової свідомості.

Міждисциплінарний характер конференції дав можливість визначити найбільш значущі для студентства філософські, суспільно-політичні, соціально-психологічні та професійні аспекти становлення особистості, окреслити тенденції та проблеми формування життєвих орієнтацій сучасної молоді.

Результати конференції підтверджують спроможність університету забезпечувати не лише професійну, але й загальнонаукову та загальносвітоглядну підготовку молоді.

Координатор конференції **Світлана Марченко**

Сірук Ірина,
аспірантка Поліського національного університету
науковий керівник: канд. філос. наук
С. Ф. Шевчук

СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ ЯК ДО ЦІННОСТІ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Проблема негативних наслідків людської природоперетворюючої діяльності тією чи іншою мірою виникала протягом усієї історії існування людського суспільства. Однак, вона ніколи не набирала такої гостроти, як тепер, поставивши перед людством дилему: або продовження старої практики нераціонального і байдужого ставлення до природи (і як наслідок – загибель цивілізації), або – принципова зміна ставлення до природи, зміна форм і методів людської діяльності у відповідності до нових умов.

Негативні прояви нераціонального природокористування людини – багатоликі. Своїми діями та їх непередбачуваними наслідками людина виштовхує з життєвих ніш все більше видів флори і фауни. Щоденно гине, за різними оцінками, від одного до ста видів рослин і тварин. Вирубання лісів, викорчовування джунглів, панування монокультур, отруєння вод і ґрунтів ведуть до того, що незабаром «озонова дірка» може перетворитись на «кисневу дірку». Вчені сходяться на тому, що життєва «підйомна сила» Землі, її біосфери, наближається до своєї межі, а її здатність до самовідновлення втрачається за експонентою, що веде до неможливості її самостійного повернення до стану рівноваги.

Сучасна негативно-загрозлива екологічна ситуація детермінована комплексом факторів, важливе місце серед яких належить факторам, що приховуються у сфері суспільної та індивідуальної свідомості та духовного життя суспільства в цілому. Йдеться, зокрема, про ті погляди на природу, які

сформувались в минулому та, не відображуючи реалій сьогодення, вкрай негативно впливають на сучасну практику природокористування.

Так, протистоячи давньому язичництву та азійським релігіям, християнство встановило дуалізм людини і природи, проголосило волю Бога, яка полягала в тому, щоб людина експлуатувала природу заради своїх потреб. Традиційна західна наука закріпила принцип антропоцентризму. Один із її основоположників – Ф.Бекон, говорив, що ціллю людини є завоювання природи, володіння, панування над нею. Так у свідомості людей сформувались хибні стереотипи про панування над природою і про невичерпність природних багатств.

Ще на початку ХХ століття відомий вчений Альберт Швейцер застерігав людей про необхідність задля збереження життя на планеті ставитись один до одного і людства в цілому до природи у відповідності з принципом – «благоговіння перед життям».

Останнім часом увагу вчених привертають питання, пов'язані з «перебудовою» самого суб'єкта природоперетворюючої діяльності – людини, її ставлення до природи. Наукова література насичена поняттями: «екологічна свідомість», «екологізація свідомості», «екологізація науки та інших сфер людської життєдіяльності», «екологічна етика», «етика екологічної відповідальності» тощо. Формується поняття «етосфери», як більш високої ніж ноосфера (В.В.Вернадський) стадії розвитку біосфери Землі, на якій етичні принципи стануть основними регуляторами відносин людей між собою та з природою. Світогляд і світовідчуття людини в епоху етосфери повинні докорінно змінитись. Кардинальних змін потребує тип людського мислення, виробнича діяльність, духовний світ, мистецтво, мораль та етичні норми. Очевидно, можна говорити про народження «етично і екологічно розумної людини», прообраз якої створювався у творах Н.К. Реріха, Д. Андреева, російських філософів-ідеалістів кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Перші паростки формування екологічно орієнтованої свідомості людей вже можна спостерігати і в нашому суспільстві. Люди все більше

усвідомлюють та виражають своє бажання жити, працювати та відпочивати в чистому природному середовищі. Сьогодні в Україні стає популярним екологічно свідомий здоровий спосіб життя, до якого слід віднести, зокрема, зелений туризм, що набув популярності ще півстоліття тому в Європі. Особливо популярним він є серед жителів міських мегаполісів, які свої вихідні бажають проводити серед живої природи. Напруженість міського життя робить необхідним дозвілля на природі. Керівництво країни також сприяє розвитку зеленого туризму. Для цього закладають нові лісові дороги, екологічні стежки, облаштовують рекреаційні зони для відпочинку з мангалами, бесідками, альтанками, гойдалками, місцями збору сміття. ТанDEM рекреаційного і туристичного ресурсів здатний створити умови для відновлення духовних та фізичних сил людини, розвантаження її нервово-психологічного напруження.

Природа цінна для людини не лише як середовище проживання, як джерело ресурсів, необхідних для нормального функціонування суспільства, але і як один із найважливіших факторів естетичного і морального удосконалення індивіда. Природа відповідає одночасно і фізичному, і духовному началу в людині. Вона дає змогу відчувати радість і повноту життя. Природа – це і живий музей, і джерело натхнення та творчих емоцій. Наприклад, ліс – це не лише середовище для релаксу, а й естетична цінність, що надихає жити і ставати кращим, художників – створювати нові шедеври, фотографів – знаходити незвичні ракурси для світлин чи відео, людина може слухати мелодію лісу, творити музику, дихаючи свіжим повітрям, переосмислювати життя і знаходити вірне рішення своєї проблеми, відпочивати душею, тілом та думками. Отже, ліс це джерело естетичного переживання та творчого натхнення. Наше життя схоже на ліс, інколи ми можемо загубитися, інколи поділитися переживаннями, але найголовніше – знайти саме ту стежку та почути саме ту мелодію, яка приведе нас до світлої галявини.

Однак, не слід забувати, що ліс це – середовище для існування лісової флори та фауни. Ліс – це легені планети, джерело чистого повітря, лікарської (шипшина, звіробій, валер'яна, анемона), технічної (живиця), та харчової (гриби, лісові ягоди) сировини. Цінується також деревина, яку використовують при будівництві, виготовленні меблів, іграшок, канцелярських товарів. Обов'язок кожного – оберігати і плекати ліс. Однак відомо, що внаслідок безгосподарного і навіть хижацького ставлення до лісу страждають його тваринний і рослинний світ, збіднюються ґрунти, повітря, вода, знижується біорізноманіття, від лісових пожеж щороку гинуть десятки гектарів лісу, зникають унікальні та рідкісні рослини і тварини.

В Україні, як і у світі в цілому, велика кількість представників рослинного і тваринного світу знаходяться під охороною, визнані рідкісними або зникаючими видами. Однак, цього вочевидь недостатньо, щоб змінити ситуацію, яка повсюдно починає набувати катастрофічних ознак. Приєднуємось до думки вчених, екологів, філософів, соціологів, які пов'язують можливість виправлення і стабілізації ситуації з необхідністю змін у свідомості кожного землянина. Так, наприклад, дослідниця Шевчук С.Ф. наголошує на необхідності заміни принципу панування над природою, що був закладений в часи першої наукової революції і підтримувався християнською догматикою, принципом партнерських стосунків з нею. «Останній передбачає ставлення до природи як до цінності, на противагу принципу панування над природою, який реалізується в утилітарно-прагматичному ставленні до неї. Ціннісне ставлення визначається як таке, в якому активність людини спрямована на формування і підтримку розуміння значущості об'єктів оточуючої реальності (природи) не лише для її життєдіяльності, а й для збереження життя взагалі» [6, с. 264].

Отже, наявність екологічної свідомості передбачає, зокрема, і формування та розвиток у людини потреби духовного спілкування з природою, в процесі якого вона отримує не лише певного роду інформацію, але й здатна сприймати красу природи в її унікальності і неповторності.

Таким чином, очевидним є той факт, що подолання екологічної кризи передбачає ліквідацію розриву між застарілими поглядами на природу (лише як на матеріальний ресурс) і сучасною практикою її перетворення. Важливу роль у процесі оптимізації відносин у системі «людина – природа» покликана зіграти екологічна свідомість, в якій гармонійно поєднуються раціональне з морально-естетичним відношенням до неї. В екологічній свідомості констатується ставлення до природи як до певної цінності, незалежно від утилітарних інтересів суспільства, усвідомлення її цінності самої по собі, а не як засобу для задоволення матеріальних потреб. В цілому ж, екологічна свідомість – це внутрішня потреба кожної людини в бережливому та «благоговійному» ставленні до природи, потреба в своїй особистій причетності до її збереження та відтворення.

Список використаних джерел

1. Андреев Д. Роза мира. – М., 1992. 282 с.
2. Вернадский В.И. Размышления натуралиста. – М.: Наука, 1977. – Кн. 2. – С. 7.
3. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности / сост. Л.И. Василенко и В.Е. Ермолаева; пер. с англ. и фр. – М.: Прогресс, 1990. – 495 с.
4. Когай Е.А. Человек и природа: ценностные регулятивы экологического сознания. – М.: Прометей, 2001. – 57 с.
5. Швейцер А. Благоговение перед жизнью: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1992. – 576 с.
6. Шевчук С.Ф. Ціннісні аспекти ставлення людини до природи/ Вісник Львівського університету: Філософсько-політологічні студії. – Вип.10, Львів, 2017. – С. 104-109.

Круглецька Анна,
студентка III курсу факультету права,
публічного управління та національної безпеки
Поліського національного університету
науковий керівник: канд. філос. наук
В. В. Мельничук

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Сьогодні в нашій країні активізувалася робота з формування правової держави. Правова держава – це не тільки мета, але і засіб вирішення всіх завдань, що стоять перед нашим суспільством: здійснення реформ, а головне – створення умов правової захищеності кожного громадянина України від беззаконня владних структур, чиновників та криміналу.

Але жодне правове відношення не може реалізуватися практично, якщо воно не має відповідної соціально-психологічної основи в свідомості індивідів. Формування правової свідомості молоді – один з найважливіших чинників, що визначають перспективи політичного розвитку суспільства, формування правової держави і впевненості громадян в захисті своїх прав.

Метою даного дослідження є розкриття поняття правової свідомості молоді та визначення особливостей правосвідомості сучасної української молоді.

Проблема формування правосвідомості молоді знайшла своє відображення у дослідженнях багатьох вчених, серед яких Н. Еліасберг, Н. Євпалова, Н. Місюра, П. Рабінович, С. Тугутова, В. Устінов та багато інших.

Зважаючи на специфічні риси, що характеризують правову свідомість молоді, вона постала самостійним об'єктом дослідження. Беззаперечно, що на кожному конкретному етапі рівень розвитку права співвідноситься з рівнем розвитку правової культури й суспільної правосвідомості, які становлять його основу, і не перевищує їх [3, с. 98].

У наш час відсутня налагоджена система правового виховання населення в дусі ідей, цінностей і орієнтирів розвитку правової культури.

Побудувати правову освіту правильно неможливо без достатнього знання особливостей правової свідомості молоді, яке базується на соціальному досвіді старших. Це – духовна пам'ять, культурна спадщина, уявлення про свою країну і перспективи майбутнього. На формування поведінки людини в правовій сфері життя суспільства впливає усвідомлення нею своїх прав та обов'язків, суспільних дозволів і заборон, а також її правові уявлення про справедливість. Держава повинна враховувати це, здійснюючи свою законодавчу діяльність.

Для обговорення питання про особливість суб'єкта молодіжної правосвідомості необхідно звернутися до соціального буття молоді і її специфіки як особливої демографічної групи. Як і інші соціально-демографічні групи, молодь може бути охарактеризована лише у властивій їй ролі – як невід'ємна частина суспільства, яка органічно включена в його соціальну структуру.

Згідно з конституційними положеннями, молодь повинна усвідомлювати не лише власні права і свободи, але й обов'язки перед суспільством, а також володіти правовою свідомістю і правовою культурою [1, с. 285].

Специфіка правосвідомості молодих українських громадян полягає в тому, що її формування відбувалося в умовах відмови від будівництва планової економіки, соціалізму та переходу до нової (ринкової, капіталістичної, демократичної) реальності в період становлення незалежної України. Радикальні зміни в житті суспільства не могли не позначитися на розумінні молоддю права, законодавства, прав і свобод людини та громадянина; ставленні до правової практики (правотворчої і правозастосовної); готовності втілювати набуті правові знання у власну поведінку.

На даний момент спостерігається правовий вакуум – відсутність тієї системи законів, яка б повністю або в більшій мірі відповідала б новим соціально-політичним і економічним відносинам. Такий сумнівний стан

законодавства позначається на молодому поколінні, яке не зміцніло в емоційному плані та не затвердилося соціально. Це проявляється як повна апатія до політичного життя країни, порушення законів, об'єднання в неформальні угруповання з крайніми політичними поглядами, що різко відрізняються від ідей правової держави.

Це призводить до негативного відношення людей до права, його нерозуміння, заперечення і порушення. Недосконале законодавство держави призводить не до підвищення рівня життя, а до розшарування суспільства на дві групи за критерієм приналежності до влади: тих, хто при владі, і тих, хто їм підвладний. Результатом такої ситуації може стати соціальний вибух, наслідки якого будуть далеко не демократичними.

Діалектика сучасної ситуації в країні полягає в співіснуванні, поєднанні, переплетенні несуміних, парадоксальних і суперечливих явищ: тотальний правовий нігілізм у співіснуванні з наївним правовим ідеалізмом свідчать про досить низький рівень правосвідомості громадян [2, с. 62].

Виправити ситуацію можливо за допомогою кардинальної переоцінки цінностей та установок свідомості. Справедливою ідеєю правової свідомості є недопустимість зловживання правом. Добровільне дотримання суб'єктами юридичних норм визначається тим психологічним та ідеологічним контекстом, який формує правосвідомість. Сформоване відчуття законності, правопорядку і правової культури є основною гарантією загального дотримання суб'єктами вимог правових норм. Правосвідомість також виконує істотні функції в процесі дотримання правових норм посадовими особами.

Правосвідомість, що ґрунтується на пошані до закону, який не вимагає внесення постійних змін та поправок, виявляється в правовій активності або активній правомірній поведінці особи і є основою ефективного функціонування правової систем.

Таким чином, правова поведінка молоді розглядається як одна з форм соціальної взаємодії і означає реальні дії індивідів у правовій сфері. Вони є зовнішнім проявом внутрішніх спонукань людини, вираженими в мотивах

поведінки, і є способом реалізації правової культури. Виходячи з соціальної значущості правової поведінки, вона може приймати правомірні форми, що схвалюються громадською думкою і заохочуються державою, а також протиправні форми, які передбачають юридичну відповідальність.

Формування змісту правосвідомості молодих громадян відбувається в результаті засвоєння пережитого справедливого/несправедливого досвіду взаємодії з іншими (конкретними особами, групами чи інституціями), випробування меж дозволеного з погляду розуміння суті права, визнання його цінності, що відображається у свідомому та відповідальному ставленні до власної правової поведінки. Готовність молоді до свідомого регулювання власної поведінки сприяє кращому розумінню тонкощів конкретних нормативно-правових ситуацій, а отже, дає змогу краще відчувати необхідність реформ, що відповідають вимогам часу.

Отже, від рівня правової свідомості сучасної української молоді залежить рівень правового розвитку всього українського суспільства в найближчій перспективі та формування правосвідомості наступних поколінь. Тому рівень правосвідомості молоді є визначальним фактором розвитку громадянського суспільства, становлення демократії та правової держави в Україні. Він також виступає індикатором та критерієм успішності інтеграції правової системи українського суспільства до європейських структур.

Список використаних джерел

1. Крисюк Ю. М. Соціальний і правовий порядок / Крисюк Ю. М. // Право України. – К., 2005 –364 с.
2. Ткачук А. С. Деформації правосвідомості: їх сутність та наслідки / А. С. Ткачук // Актуальні проблеми політики. – 2011. – № 43. – С. 56–63.
3. Ткачук А. С. Науковий аналіз класифікації форм і рівнів правосвідомості / А. С. Ткачук // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 1. – С. 95–99.

УДК: 379.852 (477.41-21Чорнобиль)

Ващук Анастасія.

студентка III курсу

факультету економіки та менеджменту

Поліського національного університету

науковий керівник: канд. іст. наук,

Б. Л. Шевчук

АНАЛІЗ ЗАХОДІВ СПРЯМОВАНИХ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ ЗОНІ ВІДЧУЖЕННЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Перші офіційні туристичні маршрути в Чорнобильській зоні відчуження затверджені ще в 2004 році [15]. Окреслена територія приваблює відвідувачів не тільки своїми туристичними ресурсами, а й можливістю досліджувати їх. Відкритим залишається питання про безпеку відвідування території, забрудненої радіацією. Водночас зростає інтерес і число туристів у Чорнобильській зоні [11]. Виключенням з правила став 2020 р., коли через поширення інфекції COVID-19 і запровадження карантинних заходів різко скоротився потік відвідувачів окресленої території. Згідно даних Державного агентства України з управління зоною відчуження (далі – ДАЗВ), успішним можна вважати 2019 р., коли зону відчуження відвідало 124 000 туристів. Порівнюючи з 2020 р., коли за десять місяців прибуло лише 31 720 відвідувачів [5]. Водночас влада і суб'єкти господарювання продовжили реалізацію заходів спрямованих на розвиток туризму в окресленій території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. В науковій літературі існує поняття «темний туризм», яке знайшло відображення у працях українських і зарубіжних учених. У 1996 р. цей термін вперше використали М. Фоулі та Д. Леннон [2]. Це поняття вони розуміли, як мандрівки по місцях трагічних подій. Ф. Стоун визначав, що

«темний» туризм це «подорож у місця, які пов'язані зі смертю та сумом» [4]. А. Романова проаналізувала концепції цього виду туризму [3]. Значний внесок у дослідження перспектив чорнобильського туризму зробив С. Мирний [12]. Водночас Ю. Солоненко і Ю. Молож називають подорож з метою відвідування історичних місць до Чорнобиля безпечним підвидом екстремального туризму [16, с. 359]. Різні аспекти подорожей до зони відчуження досліджували У. Деркач [9], В. Пестушко, Ю. Чубук [14], Б. Шевчук [18].

Формування мети дослідження. Метою даного дослідження є аналіз заходів, спрямованих на розвиток туризму в Чорнобильській зоні відчуження, яка є українським осередком туризму техногенних катастроф, під час пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу з аналізом отриманих наукових результатів. Чорнобильська зона відчуження є однією з популярних туристичних дестинацій в Україні. Раніше відвідати її можна було лише фахівцям, які виконували тут робочі завдання, або нелегально. З часом відвідати Чорнобиль було дозволено туристам, але з дотриманням встановлених правил [13]. Чорнобиль є магнітом для туристів, особливо іноземних, які мають за мету відвідання саме цього місця. Великий потік іноземців пояснюється тим, що у світі немає схожих до цього місць. Після виходу серіалу «Чорнобиль» телекомпанії НВО про катастрофу на ЧАЕС зона відчуження стала ще більш популярною серед українських та іноземних туристів. Наприклад, за 2019 р. тут побували близько 124 000 відвідувачів. Найбільше туристів прибуло з Великобританії – 18 000, з Німеччини та Польщі по 10 000, а з США – 6 500 [6].

Через пандемію інфекції COVID-19 Чорнобильська зона втратила чималий відсоток відвідувачів. За цих умов влада і суб'єкти господарювання спрямували свої зусилля на популяризацію туризму у зоні відчуження. У липні 2020 р. відбулася зустріч між адміністрацією Державного агентства України з управління зоною відчуження (далі ДАЗВ) і представниками туристичного бізнесу, в ході якої обговорювалися плани щодо популяризації зони

відчуження як одного з «Магнітів України». Висловлювалися думки стосовно необхідності вдосконалення інфраструктури, потрібної для обслуговування туристів [7]. Для посилення інтересу до даної дестинації у 2020 р. були затверджені нові екскурсійні маршрути. У вересні туроператори та представники преси були запрошені до участі у промо-турі у зону відчуження, який було організовано в рамках проекту «Мандруй Україною». Учасники даного заходу ознайомилися з новими маршрутами та інформацією щодо розвитку цієї території [10]. Наразі активно обговорюються плани щодо включення Чорнобильського комплексу у попередній список спадщини ЮНЕСКО [17]. Дана ініціатива покликана привернути увагу нинішнього і майбутніх поколінь до масштабів трагедії, що відбулася у 1986 р.

В жовтні 2020 р. з'явився мобільний додаток «Chernobyl App». Даний проєкт реалізований з метою поширити правдиву інформацію для української та світової громадськості про історію Чорнобильської трагедії, сучасний стан зони відчуження, спростувавши неправду та надавши доступ до розсекречених документів, розповісти про інформаційну складову катастрофи Чорнобиля [1].

Прогрес туризму передбачає покращення інфраструктури і рівня сервісу. У жовтні 2020 р. ДАЗВ та Державне спеціалізоване підприємство «Центральне підприємство з поводження з радіоактивними відходами» розпочали передачу основних доріг зони відчуження на баланс Служби автомобільних доріг у Київській області. Цей захід має на меті покращення стану автошляхів і своєчасного їх ремонту, адже в Укравтодорі знають технології, процеси та механізми будівництва та утримання доріг [8].

Сьогодні актуальність зберігають й інші проблеми, вирішення яких посприяє покращенню туристичного іміджу Чорнобильської зони відчуження. Важливо облаштувати зручні та безпечні умови для відвідування туристів; покращити стан базової інфраструктури – сервіс на КПП, електронну пропускну систему, вказівники; намагатися зберегти пам'ятники та типові туристичні об'єкти, залучити реставраторів для оцінки того, що можна законсервувати, щоб уникнути подальшої руйнації; організувати навчання

гідів. Водночас найголовнішим завданням є розробка бренду та популяризація цього місця [6].

Висновки. В умовах карантинних обмежень різко скоротилася присутність відвідувачів у межах досліджуваної туристичної дестинації. Водночас не припинилася діяльність спрямована на розвиток туризму в Чорнобильській зоні: з'явилися нові екскурсійні маршрути; між владою і бізнесом велися обговорення проблем покращення інфраструктури і популяризації зони відчуження як одного з «Магнітів України»; організовано промо-тур для засобів масової інформації; зроблені перші кроки щодо вдосконалення якості автошляхів, а також розроблено мобільний додаток для інформування потенційних відвідувачів і туристів. На нашу думку, після завершення карантинних обмежень проаналізовані заходи матимуть позитивний ефект на розвиток туризму в зоні відчуження і посиленні її туристичного іміджу в Україні і світі.

Список використаних джерел

1. Chernobyl. Про проєкт. Офіційний веб-сайт. URL: <https://chernobyl.app/#about> (дата звернення: 03.12.2020).
2. Foley M., Lennon J.J. JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*. Taylor & Francis. 1996. № 2 (4). P. 198–211.
3. Romanova A. A. Tours to the Chernobyl zone as a phenomenon of dark tourism development. *J. Belarus. State Univ. Econ.* 2018. No. 1. P. 162–168.
4. Stone P. A Dark tourism spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *TOURISM: An Interdisciplinary International Journal*. 2006. Vol. 54. № 2. P. 145–160.
5. Безпека в поїздках. Веб-сайт «Chernobyl adventure». URL https://chernobyladventure.com/ua/visiting_rules.html (дата звернення: 03.12.2020).
6. Відкрити правду: чому у Чорнобилі хоча б раз варто побувати кожному туристу. *РБК-Україна*. 20 листопада 2020 р. URL:

<https://travel.rbc.ua/ukr/show/otkryt-pravdu-pochemu-chernobyle-raz-stoit-1605866970.html> (дата звернення: 03.12.2020).

7. Відкритість, прозорість та ефективність – основні принципи співпраці із представниками туристичного бізнесу у зоні відчуження. *ДАЗВ*. 3 липня 2020 р. URL: <http://dazv.gov.ua/novini-ta-media/vsi-novyny/vidkritist-prozorist-ta-efektivnist-osnovni-printsipi-spivpratsi-iz-predstavnikami-turistichnogo-biznesu-u-zoni-vidchuzhennya.html> (дата звернення: 03.12.2020).

8. ДАЗВ розпочав процес передачі основних доріг у зоні відчуження на баланс Укравтодору. *ДАЗВ*. 16 жовтня 2020 р. URL: <http://dazv.gov.ua/novini-ta-media/vsi-novyny/dazv-rozpochav-protses-peredachi-osnovnikh-dorig-u-zoni-vidchuzhennya-na-balans-ukravtodoru.html> (дата звернення: 03.12.2020).

9. Деркач У. Особливості організації туризму техногенних катастроф в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2014. Випуск 34. С. 56–66.

10. Зона відчуження – це унікальне місце, де поєднано минуле, сьогодення та майбутнє, – Максим Шевчук, заступник Голови ДАЗВ. *ДАЗВ*. 25 вересня 2020 р. URL: <http://dazv.gov.ua/novini-ta-media/vsi-novyny/zona-vidchuzhennya-tse-unikalne-mistse-de-poednano-minule-sogodennya-ta-majbutne-maksim-shevchuk-zastupnik-golovi-dazv.html> (дата звернення: 03.12.2020).

11. Лесенко А. О. Екскурсії до Чорнобиля: проблеми правового регулювання. *Правові проблеми подолання наслідків Чорнобильської катастрофи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-м роковинам Чорнобильської катастрофи; 18 трав. 2011 р.* М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» [та ін.] ; відп. ред. В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко. Київ : КНЕУ, 2011. С. 223–227.

12. Мирный С. В. Чернобыльский туризм как элемент системы возрождения и устойчивого развития пострадавших территорий: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Хойники, 11–12 окт. 2017 г.) / под общ. ред. д-ра матем. наук, проф. И. Н. Семенени. Минск, 2017. С. 86–95.

13.Наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України «Про затвердження Порядку відвідування зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення» від 02.11.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1319-11> (дата звернення: 03.12.2020).

14.Пестушко В. Ю., Чубук Ю. П. Чорнобильська АЕС як туристична дестинація. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 9. С. 82–86.

15.Правила для відвідувачів зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення. *Офіційний веб-сайт ДП «ЦОТІЗ»*. URL: <https://solaris.testmticket.in.ua/ua/pages/rules> (дата звернення: 03.12.2020).

16.Солоненко Ю. В., Молож Ю. Л. Перспективи розвитку екстремального туризму в ринкових умовах України. *Стратегічні імперативи розвитку туризму та економіки в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю факультету міжнародного туризму та управління персоналом Запорізького національного технічного університету*; Запорізький національний технічний університет. Запоріжжя : «Просвіта», 2017. Т. 1. С. 357–360.

17.Чорнобильський комплекс пропонують внести до спадщини ЮНЕСКО. УНІАН. *Інформаційне агентство*. 14 грудня 2020 р. URL: <https://www.unian.ua/tourism/news/chornobil-chornobilskiy-kompleks-proponuyut-vnesti-do-spadshchini-yunesko-novini-kiyeva-11254973.html> (дата звернення: 18.12.2020).

18.Шевчук Б. Л. Правові засади для розвитку туризму в Чорнобильській зоні відчуження. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Туризм: міжнародний досвід та національні пріоритети», 22 травня 2020 р. Житомир: ЖНАЕУ, 2020. С. 40–45. URL: <https://naukagroup.blogspot.com/2020/12/blog-post.html> (дата звернення: 20.12.2020).

Лигун Карина,
студентка I курсу факультету права,
публічного управління та національної безпеки
Поліського національного університету
науковий керівник: канд. іст. наук,
С. Д. Марченко

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНИХ ЦЕНТРІВ (ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОСВІТУ)

В процесі євроінтеграції перед українським суспільством постає чимало викликів, один з них – це відповідність європейським стандартам у сфері освіти. Невід’ємною частиною сучасної освіти є інклюзивна складова. Згідно даних Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ), більшість з народжених дітей мають певні відхилення від стандартів здорової людини, а частина з них – мають особливі освітні потреби (ООП), і лише 20% вважаються здоровими [1]. Зважаючи на таку ситуацію, питання інклюзивної освіти, інклюзивного навчання набуває особливої актуальності.

Під інклюзивною освітою розуміють систему освітніх послуг, що ґрунтується на двох основних принципах: 1) забезпечення основного права дітей на освіту; 2) забезпечення права здобувати освіту за місцем проживання, а це означає можливість навчання дитини з особливими освітніми потребами в найближчому загальноосвітньому закладі [1]. Таким чином в інклюзивній освіті акцент робиться на спільному перебуванні в навчальних закладах дітей із порушеннями психофізичного розвитку та їх здорових однолітків. Такий підхід став протиположним традиційній ізоляції дітей з особливими освітніми потребами в спеціалізованих навчальних закладах, інтернатах.

Інклюзивне навчання є найбільш оптимальним шляхом забезпечення рівного доступу дітей до освіти. Інклюзивна освіта стала невід’ємною складовою освітньої концепції і почала активно впроваджуватись в життя з 70-х років ХХ століття, що знайшло своє відображення у конвенціях та деклараціях провідних міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО та ін.).

Україна тільки починає переймати світовий досвід у цій сфері, а тому впровадження інклюзивної освіти зустрічає чимало перешкод. Це і архітектурна непристосованість будівель навчальних закладів до потреб дітей з вадами розвитку, і неготовність вчителів загальноосвітніх шкіл до роботи з дітьми з ООП, і неадаптованість навчальних програм до можливостей особливих дітей. Проте першочерговим аспектом впровадження такої педагогічної інновації як інклюзивна освіта є її нормативно-правова база.

Про зміни державної політики в питанні забезпечення права дітей з ООП на здобуття якісної освіти та їх успішної соціалізації свідчить ряд нормативно-правових актів. Основні принципи та механізми надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами визначені окремими положеннями таких Законів України:

- «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»,
- «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»,
- «Про охорону дитинства»,
- «Про соціальні послуги»,
- «Про реабілітацію інвалідів в Україні».

Більш детально різні аспекти впровадження та розвитку інклюзивної освіти, її мета, завдання розкриті у Концепції розвитку інклюзивної освіти, яка була затверджена Міністерством освіти і науки України у серпні 2010 р. [4].

Важливими кроками на шляху реалізації цієї Концепції стали зміни до законів про освіту, якими передбачалося впровадження інклюзивного навчання. На забезпечення вільного доступу дітей з особливими освітніми потребами до освітніх послуг спрямовані зміни у Законі України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» (від 6 липня 2010 р.), «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» (від 5 червня 2014 р.), а також схвалення у 2017 р. Закону України «Про освіту» (від 5 вересня 2017 р.) [3].

Згідно із законом, ключову роль у реалізації інклюзивної освіти виконують інклюзивно – ресурсні центри (ІРЦ). Від ефективності функціонування інклюзивно – ресурсних центрів залежить не тільки впровадження у життя основних засад інклюзивної освіти та створення інклюзивного середовища, але й успіх державної політики в освітній сфері. ІРЦ постають системоутворюючим елементом інклюзивної освіти. Спеціалісти центрів мають проводити оцінку психолого – педагогічного розвитку дитини і визначати наявність у дитини особливих освітніх потреб, надавати психолого – педагогічні та корекційно – розвивальні послуги, а також забезпечувати системний кваліфікований супровід дитини [2, с.36]. На ІРЦ покладається завдання організації інформаційно-просвітницьких заходів (конференцій, семінарів, консультацій, майстер-класів) задля популяризації ідей інклюзії. На законодавчому рівні передбачено функціонування ресурсних центрів підтримки інклюзивної освіти, які надають педагогічну та методологічну підтримку ІРЦ.

Отже, незважаючи на те, що інклюзивна освіта є педагогічною інновацією для України, вона на сьогодні має належне нормативно-правове забезпечення. Концептуально визначені стратегічні завдання інклюзивної освіти та основні шляхи їх досягнення. Внесено необхідні зміни до освітніх законів, які орієнтуються на міжнародні стандарти щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами та створюють правові засади для рівних можливостей та доступу до якісної освіти для усіх дітей. Тому основне завдання, яке постає перед державою у сфері інклюзивної освіти, це вироблення чіткого механізму реалізації, передбачених законодавством положень.

Список використаних джерел

1. Інклюзивна освіта http://ispukr.org.ua/?page_id=331#.YF9DcOhR3IU
2. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник / За заг. ред. М.А. Порошенко та ін. – Київ : 2018. – 252 с. <file:///C:/Users/sveta/Downloads/Організаційно-методичні%20засади%20діяльності%20інклюзивно-ресурсних%20центрів.pdf>

3. Освіта осіб з особливими потребами. Нормативна база
<https://imzo.gov.ua/osvita/zagalno-serednya-osvita/osvita-osib-z-osoblivimi-potrebami-normativna-baza/>
4. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивної освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>

Філоненко Ольга,
студентка III курсу
факультету економіки та менеджменту
Поліського національного університету,
Науковий керівник: канд. іст. наук,
Шевчук Б. Л.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПОДІЄВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ФЕСТИВАЛЮ «ATLAS WEEKEND»

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими чи практичними завданнями. В останні десятиліття подієвий туризм інтенсивно розвивається в багатьох країнах світу. Здобутки у цій сфері має і Україна. Кожного року відбуваються культурні та економічні заходи, що приваблюють тисячі туристів. Розвиток туризму приносить значні економічні вигоди, однак не кожний населений пункт має для цього достатньо природних чи історико-культурних ресурсів. За таких обставин посилюється актуальність організації і проведення подій, які привернули б увагу туристів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Різні аспекти подієвого туризму стали сферою наукових досліджень порівняно недавно. Хоча цей різновид рекреації існує з найдавніших часів, в окрему галузь туристичної індустрії він перетворився лише в другій половині XX століття, а особливу популярність здобув у 1970-х роках [2]. Проблема організації відвідування подій відіграє важливу роль у

їхньому проведенні, тому цій проблемі присвятили свої праці А. Бабкін [1], Н. Корнілова [4], В. Олійник, О. Шикіна [5], Л. Устименко [6].

Формування мети дослідження. В даному дослідженні ми поставили за мету проаналізувати перспективи розвитку подієвого туризму в Україні на прикладі фестивалю «Atlas Weekend».

Виклад основного матеріалу. «Atlas Weekend» – це один з найбільших музичних фестивалів літа в Україні. Подія традиційно об'єднує популярних українських та іноземних виконавців, що представляють різні жанри. Проведення подібного роду заходів приваблює багато відвідувачів, що дозволяє розвивати локальні туристичні дестинації. Прикладом реалізації успішних проєктів можуть слугувати країни Європи. Наприклад, хорватський INmusic Festival (Загреб) приваблює тим, що це чи не єдиний фестиваль Європи, де можна відвідати цікаві заходи і концерти з виконавцями світового рівня за ціною 60-70 євро за три дні [7].

Щорічно у Києві в першій половині липня на території Національного комплексу «Експоцентр України» (ВДНГ) проходить «Atlas Weekend», збираючи тисячі поціновувачів музики. Ініціатором заснування фестивалю у 2015 р. стала концертна агенція РМК Event Agency (власник київського нічного клубу Atlas). Окрім музичної складової, програмою «Atlas Weekend» передбачені театральні вистави та арт-перформанси. «Atlas Weekend» пропонує можливості для відпочинку всієї родини на десятках відкритих локацій, в зоні ярмарок та маркетів, в гастрономічній зоні. Приваблюють відвідувачів розваги в межах спортивних та дитячих зон [3].

Фестивальна територія займає близько 90 га. На десяти локаціях виступають понад 250 артистів. Крім того, облаштовано безліч різних зон і спеціальний кемпінг для тих, хто захоче жити на території фесту кілька днів. За 2015–2020 рр. підприємству РМК Event Agency вдалося значно збільшити популярність «Atlas Weekend», про що свідчить зростання кількості його відвідувачів з 20 тис. осіб у 2015 р. до 538 тис. осіб у 2019 р. Цільова аудиторія фестивалю особи у віці від 16 до 50 років. Водночас організатори «Atlas

Weekend» прагнуть популяризувати захід, як сімейний фестиваль, тому з 2017 р. вхід для осіб у віці до 12 та від 65 років є безкоштовним. Фінансові показники, зокрема виручка збільшувалася щорічно з 22 млн. грн. у 2015 р. до 106 млн. грн. у 2019 р. Приріст виручки у 4,8 рази зумовив прибутковість підприємства у 2019 році, а саме отримання чистого прибутку у сумі 9 млн. грн. Збільшення грошових надходжень відбувалося поступово кожного року, оскільки збільшувалася кількість відвідувачів фестивалю [3].

Складовою стратегії «Atlas Weekend» при поляризації заходу є співпраця зі знаменитостями і комунікація через блогерів, що забезпечують гарну рекламу. Стоїть завдання розширити аудиторію фестивалю як в Україні, так і за її межами для досягнення головної мети комунікаційної стратегії – 600 тис. відвідувачів [3]. Завдяки добре продуманому сайту та сторінкам у соціальних мережах з цікавим контентом, завдяки розробленій маркетинговій стратегії та рекламним оголошенням з новими ідеями, завдяки хорошему брендингу можливе подальше розширення аудиторії фестивалю, особливо шляхом залучення молодого покоління.

Висновки. Отже, проаналізувавши організацію музичного фестивалю «Atlas Weekend», можна зробити висновок, що подієвий туризм має потенціал для розвитку в Україні. Продумана маркетингова стратегія дозволила організаторам досліджуваного заходу за порівняно короткий час значно збільшити число відвідувачів і популярність проєкту, що додатково свідчить про попит в Україні на події, фестивалі, шоу (тобто заходи, які об'єднують поняття «подієвий туризм»). За допомогою організації різних форм дозвілля вдається залучати відвідувачів всіх вікових категорій. Таким чином, організація різного роду масових заходів, які мають культурну, економічну чи рекреаційну спрямованість, може допомогти в розвитку туризму в тих місцях, де недостатньо природних чи історико-культурних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Бабкин А. В. Специальные виды туризма. Ростов/Д.: Феникс, 2008. 252 с.

2. Биржаков М.Б. Введение в туризм. СПб.: Издательский дом «Герда», 2000. 192 с.
3. Жукова Н. В. Розроблення маркетингової комунікаційної стратегії підприємства. К., 2019. URL: <http://marketing.kpi.ua/files/diplomas/magister/2019/Жукова.pdf> (дата звернення: 03.12.2020)
4. Корнілова Н.В. Подієвий туризм в Україні. Географія та туризм. 2012. Вип. 22. С. 112–119.
5. Олійник В.В., Шикіна О.В Сучасний стан та перспективи розвитку подієвого туризму на території України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 12. С. 460–463.
6. Устименко Л. М. Подієвий туризм як історико-культурне явище. *Культура і сучасність*. 2013. № 1. С. 88–92.
7. Фестивалі літа 2019: куди вирушити за музикою і драйвом в Європі та Україні. УНІАН. Інформаційне агентство. 09 березня 2019 р. URL: <https://www.unian.ua/tourism/wheretogo/10473150-festivali-lita-2019-kudi-virushti-za-muzikoyu-i-dravvom-v-yevropi-ta-ukrajini.html> (дата звернення: 03.12.2020).

Лябах Ірина,
студентка ІІ курсу факультету права,
публічного управління та національної безпеки
Поліського національного університету
науковий керівник: канд. філос. наук
С. Ф. Шевчук

«КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ»: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОЗНАКИ

Відомо, що люди, країни, цивілізації, в культурі котрих вкорінений дух критичності і самокритичності, набувають важливого фактора динамічності, прискореного руху. В умовах розбудови демократичної держави, пошуку власної ідентичності надзвичайно важливим постає вміння людини

адаптуватись до будь-якої діяльності (навчальної, творчої, професійної), знаходити вихід із нестандартних ситуацій. Основою ж будь-якої діяльності людини є її мислення, зокрема, особливий його різновид – критичне мислення.

Що ж таке «критичне мислення»? Спробуємо розібратись у цьому феномені, визначити його та встановити найважливіші ознаки. Задля цього завдання звернемося до досліджень, які проводили педагоги, науковці, філософи.

Кожному виду мислення притаманний ряд ознак і характеристик. Важливо зазначити, що критичне мислення є особливим психічним процесом, який спрямований на вдосконалення і відкриття нових знань.

Ознаками критичного мислення займалися багато науковців, серед яких М.Вейнстайн, М.Чошанов, Т.Воропай, Д.Халперн, М.Кларін, О.Тягло, Н.Кравченко, М.Ліпман, К.Мередит. Вони стверджують, що головними ознаками є вміння знаходити вихід з будь-якої ситуації та різні варіанти вирішення поставленого перед суб'єктом завдання, в тому числі оцінювати, порівнювати, аналізувати інформацію з різних джерел, виявляти позитивні і негативні аспекти.

На сьогоднішній день існує кілька тлумачень феномена під назвою – «критичне мислення»: деякі з них певною мірою доповнюють одне одного, пояснюючи окремі складові цього різновиду мислення, а деякі визначають його з несподіваного боку.

Так, під критичним мисленням дослідниця Р. Матоніна розуміє здатність людини (природну або набуту, сформовану) самостійно оцінювати явища навколишньої дійсності, наукові знання, міркування та твердження інших людей, визначати їх позитивні та негативні сторони; а також прагнення до найбільш оптимального розв'язання проблем, до перегляду догм, стереотипів, традицій, що існують [1].

Отже, підкреслюється самостійність, здатність людини виходити за межі, усталених традицій, стереотипів, активність і творення нових зразків

розв'язання життєвих проблем, сміливість, необхідна для виходу з комфортних умов існування.

С.О. Терно розглядає феномен критичного мислення в контексті протиставлення його догматичному (шаблонному) мисленню і зосереджує увагу на тому, що суб'єкт такого мислення має дотримуватись логічної досконалості, обґрунтованості фактами та ціннісної доцільності будь-яких знань [2, с.28].

Д. Ф. Халперн підкреслює, що «критичне мислення не означає однозначно негативного ставлення до чужих суджень та їх критику», натомість має бути раціональний аналіз різних шляхів вирішення проблеми [3, с.70]. У цьому випадку «критичне» мислення розуміється як «аналітичне». Не можна не погодитись з думкою Д.Ф. Халперн, що як сьогодні, так і в майбутньому, саме розвиток розумового мислення та власні здібності людини визначатимуть межу, що розділяє тріумф (здобуток) і промах, невдачу. Адже саме аналітичне мислення допомагає визначити шляхи вирішення поставленої перед людиною проблеми.

Подібну думку висловлює Т.Ф. Ноель-Цигульська, тлумачачи критичне мислення не як «заперечуюче» або «негативне», а як мислення, що веде до об'єктивної істини. Оскільки потреба у критичному мисленні виникає тоді, коли з'являється необхідність перевірити вірогідність тих чи інших суджень [4].

Із цих висловлювань можна зробити висновок, що критичне мислення не варто ототожнювати з негативною критикою, запереченням і агресією. Критичне мислення – це усвідомлене, об'єктивне, оцінене мислення, яке допомагає людині розв'язати якусь складну проблему.

Дослідники визнають критичне мислення особливим типом мислення. Серед характеристик такого мислення – активність, цілеспрямованість, самостійність, дисциплінованість, рефлексивність міркувань того, хто його здійснює. Також цей тип мислення передбачає розвиток і вдосконалення шляхом навчання та вправ таких здібностей та вмінь людини, як уміння

визначати проблему, оцінювати інформацію, отриману з різних джерел, висувати альтернативи та аналізувати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми, формувати власну позицію та обґрунтовувати власні погляди, здійснювати свідомий вибір та діяти. [5, с.94]

Отже, критичне мислення допомагає людині сформувати власну думку, знаходити вагомі аргументи, докази на користь певного об'єкту, проблеми, питання, про яке йдеться і тим самим досягти поставленої мети.

Критичне мислення пов'язане з самостійністю розуму, тобто з умінням формувати й відстоювати власну думку, осмислювати досвід, вибудовувати ланцюг доведень, відчувати нерозривний зв'язок власних принципів і вчинків [6, с.309].

Можна вважати критичне мислення мисленням вищого порядку, адже воно спирається не лише на об'єктивну інформацію, але й на усвідомлене сприйняття власної та чужої інтелектуальної діяльності [7].

Дослідниця Н.Юліна, стверджуючи, що з критичним мисленням пов'язано поняття раціональності як принципу, наголошує, що критичне творче мислення все ж побутує у сфері людських взаємин та поведінки. Засоби раціональності непридатні для розв'язання етичних, національних, сімейних, міжособистісних конфліктів. Виховання та розвиток розумної особистості має орієнтуватись на практику, на логіку повсякденного життя, звичної для людей мови, на використання множинності критеріїв [8, с.41].

Людина, що оволоділа критичним мисленням, – зазначає Я. А. Варенніков [9], – не стане безумовно схвалювати або не схвалювати ті чи інші вчинки інших людей доти, доки не зрозуміє причин, що спонукали цих людей до певних дій. Критичне мислення характеризується відкритістю для сумнівів (пошуком та усвідомленням суперечностей), самостійністю та гнучкістю (пошуком нової інформації, нових прийомів пізнання та діяльності), пошуком доказів та перевіркою обґрунтованості будь-яких знань [2, с.30].

Виходячи з цього, можна стверджувати, що критичне мислення не є одномоментним рішенням, воно є зваженим, у ньому думки, міркування

певним чином пов'язані між собою і разом становлять особисту позицію суб'єкта. За таких умов, особа є інтелектуально незалежною, протистоїть маніпулюванню, може передбачити наслідки своїх вчинків.

Ми схилиємось до думки, що критичне мислення – це послідовний ланцюг логічних міркувань, які можна охарактеризувати як досконале, обґрунтоване, бездоганне, несуперечливе мислення. Такий вид мислення має значення не лише для його суб'єкта, а й для цілого суспільства, адже воно сприяє розвитку суспільного прогресу.

Висновок. Отже, проаналізувавши літературні джерела, можна зробити висновок, що критичне мислення – особливий вид людського мислення, що сприяє вирішенню як життєвих, так і професійних проблем, формує здатність і готовність оцінювати критично і зважено ситуацію. Даний вид мислення спрямовує людину до самовдосконалення, пошуку нових знань та бути самостійною, не піддаватись маніпуляціям. Розумовій діяльності людини, що мислить критично притаманні глибина, самостійність, швидкість розумової реакції та чітка послідовність міркувань. Критично мисляча людина вміє поставити проблему, підібрати чіткі та вагомі аргументи і на цій підставі прийняти незалежне та виважене рішення. В кінцевому підсумку формування критичного мислення сприяє саморозвитку і становленню людини, здатної адекватно реагувати на реалії демократичного суспільства.

Список використаних джерел

1. Матоніна Р.Д. Розвиток критичного мислення учнів початкових класів. Харків, 2013. 175 с.
2. Терно С.О. Світ критичного мислення: образ та мімікрія. [Режим доступу] URL:
http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Statti_z2012/CTWorld.pdf
3. Халперн Д. Ф. Психология критического мышления. СПб., 2000. – 187 с.
4. Ноэль-Цигульская Т.Ф. О критическом мышлении. 2000. [Режим доступу]

URL: http://zhurnal.lib.ru/c/cigulxskaja_t_f/criticalthink.shtml

5. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний// Педагогічні інновації, ідеї, реалії, перспективи.

6. Божко Н. В. Вплив індивідуальних особливостей особистості на ефективність розвитку розумової діяльності//Наукові записки. – Випуск 144. – Серія: Філологічні науки – Кропивницький, 2016. 540 с.

7. Волкова В. Інноваційні технології навчання від А до Я / упор. Валентина Волкова. Київ,2011. 96 с.

8. Юлина Н. С. Педагогическая стратегия философии для детей / Н. С. Юлина.

9. Варенников Я. А. Воспитывать культуру критического мышления / Я. А. Варенников // Высшее образование в России. – 2001. – № 6. – С. 140–144.

Ящук Інна

Аспірантка технологічного факультету
Поліського національного університету
науковий керівник: канд. філос. наук
С. Ф. Шевчук

ВЧЕНИЙ І РЕЛІГІЙНА ВІРА: ТОЧКИ ДОТИКУ

Протягом всієї історії свого існування наука та релігія вели між собою боротьбу за вплив на свідомість та життя людей. Одне з основних питань людської історії – це питання співвідношення віри та розуму, за яким стояла суперечка двох істин: одні можна було отримати шляхом божественного одкровення, інші – за допомогою логічних розмислів. Абсолютизувавши будь-які з цих істин, людство заходило в глухий кут, який виявлявся або виключним пануванням атеїзму, або клерикалізацією всіх сфер суспільного життя [1, с.1].

У контексті вікового протистояння науки та релігії все ж знаходимо феномен віруючих науковців, великих вчених-природознавців, яким вдалось віднайти компроміс між вірою та розумом. Спробуємо знайти відповідь на можливість реалізації такого компромісу.

Щоб розібратись у цьому поєднанні протилежного слід, очевидно, відштовхнутись від визначення і усвідомлення змісту поняття «віра».

Віра має місце тоді, коли людина сприймає що-небудь (твердження, свідчення, факти тощо) як істинні, правдиві, часто без попередньої перевірки, спираючись тільки на власне внутрішнє, суб'єктивне переконання, при цьому сприйняте на віру не потребує більше жодних доказів [2]. На перший погляд віра пов'язана з релігією і тільки з нею. Однак, це не так, бо віра супроводжує людину в різних сферах її буття, у тому числі і в науці. Науковець, не озброєний палкою вірою в позитивний результат своєї копіткої, часто виснажливої і небезпечної роботи, не зміг би подолати тернисту дорогу до істини. Тому, поняття віри не можна ототожнювати лише з одним із її різновидів – релігійною вірою. Пізнання в цілому і наукове пізнання, зокрема, тісно переплітаються з вірою. Лише в гносеологічному аспекті знання і віра – протилежні як два різних шляхи досягнення світу. Проте це зовсім не означає, що вони перебувають у постійному конфлікті, Тривала історія розвитку релігії та науки містить у собі періоди, коли релігійна віра та наука потребували свою протилежність як доповнення самої себе, а періоди загострення протиріччя спонукали до пошуку шляхів вирішення проблем, і тим самим, до саморозвитку.

Опрацювавши велику кількість матеріалу з Інтернету з питання відношення науки та релігії, перечитавши біографії науковців різних часів, ми виявили кілька питань щодо ставлення вчених-природознавців як до віри релігійної, так і до віри взагалі.

Досліджуючи питання релігійності вчених, наштовхнулись на статтю О. В. Огірко, в якій він подає статистичні дані з книги німецького професора Др. Денерта (1909 р.) з результатами опитування 262 провідних учених світу.

Результати опитування показали що 92 % всіх вчених визнавали себе релігійними та віруючими, до агностиків, тобто таких хто не мав з цього питання певної думки, приписались 6 %, і лише 2 % визнали себе переконаними атеїстами. Також, з книги Тамбура «Релігійні вірування

сучасних вчених» були взяті дані початку 30-х років про 133 англійських та американських вчених, з яких віруючими визнавали себе 89% [5, с.127]. Чому ж серед видатних вчених так багато релігійних осіб? Найпростішою відповіддю може бути: «Вчені – це просто люди, зі своїми страхами, і вічними питаннями до світу. Вони також бояться невідомого, коли вони не можуть пояснити якість явище або процес». Однак, існує ще один цікавий аспект цього питання.

Висловлювання всесвітньо відомих віруючих вчених про їх ставлення до Бога, релігії та віри звучали так. Французький математик Огюстен Коші залишив такий запис: «Я – християнин. Це значить, що я вірую в божественність Христа, як вірували... майже всі великі астрономи і математики минулого. Мої переконання не є наслідком отриманих у спадщину забобонів, але глибоких досліджень» [3, с.45]. Німецький математик Карл Гаус говорив, що у свою останню годину життя він з радістю направить свій погляд до того, про існування якого лише здогадувався у земному житті [3, с.45]. Італійський фізик і винахідник Гульємо Марконі пишався тим, що був людиною віруючою і був переконаним у тому, що молитва допомагає йому як вченому [3, с. 45]. Німецько-американський фізик Вернер Фон Браун, який конструював космічні ракети, писав: «Поширеною є думка, нібито в епоху космічних польотів ми вже так багато знаємо про природу, що нам більше не потрібно вірити в Бога. Ця думка цілком помилкова. Лише нове звернення до Бога може врятувати світ від катастрофи, яка насувається. Наука і релігія – це сестри, а не вороги» [3, с.45]. Як видно з висловлювань науковців, вони не намагаються сперечатися та сумніватися в релігійних канонах, їм вистачає самої віри.

Проте, не всі вчені вірять у Бога, як персоналізованого суб'єкта, деякі з них визнають, що вони віруючі люди, проте вірять вони у щось неосяжне для розуміння людини, у щось вище.

До представників такого різновиду «віри» можна віднести Чарльза Дарвіна та Альберта Ейнштейна. Про своє ставлення до віри та релігії Дарвін

висловлювався так: «На мене справляє набагато сильніше враження інше джерело, яке переконує в існуванні Бога, і виходить воно не від відчуття, а від розуму. Таке переконання виникає з того, що надто важко і навіть неможливо вважати безмежний і чудовий всесвіт разом з людиною, наділеною даром повертатись в минуле і мріяти про майбутнє, як результат сліпого випадку або необхідності. Коли над цим розмірковувати, то відчуваєш себе вимушеним визнати Першопричину, яка наділена якоюсь мірою людським інтелектом, і я можу бути названим теїстом, тобто віруючим в Бога» [4].

Варто звернути увагу і на відповідь Альберта Ейнштейна на запитання журналіста, щодо його ставлення до існування Бога: Великий вчений поділився своїм захопленням перед безмежною раціональністю світу, яка виявляє себе найдрібнішими деталями тієї картини світу, яку ми можемо лише частково пізнати нашим слабким розумом. Саме цю емоційну впевненість у існування логічного порядку світовлаштування він називав своєю ідеєю Бога [4].

Отже, чи є великі вчені-природознавці віруючими людьми? Відповідь на це питання однозначно буде позитивною, навіть незважаючи на деякі розбіжності у трактуванні поняття «віри» для кожного науковця. Всі вони вірять у щось неосяжне, щось настільки грандіозне, в існування чого вони не мають права не вірити. Звичайно, різні погляди на віру знову стимулюватимуть суперечки конфліктуючих сторін, але ж кожна думка має право на існування. Більшість справжніх великих вчених ніколи не були категоричними в розумінні домінування науки чи релігії, інтуїтивно усвідомлюючи, що з втратою однієї з альтернатив людство позбавиться імпульсів та перспектив свого розвитку, а людина – не відчуватиме повноти свого буття.

Список використаних джерел

1. Ганяк В.Й. Взаємодія науки й релігії у протидії загрозам національній безпеці в суспільно-релігійній сфері України / В.Й. Ганяк.

- Державне управління: теорія та практика, 2013. – С. 1. . – [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/3.pdf>.
2. Віра. – [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D1%80%D0%B0>
 3. Климишин І.А. Вчені знаходять Бога / І.А. Климишин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. – С. 45.
 4. Наука и религия. Глава тринадцатая. Мысли великих ученых о взаимоотношениях между наукой и религией. – [Електронний ресурс]: – Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Luka_Vojno-Jasenetskij/nauka-i-religija/#0_14.
 5. Огірко О.В. Релігія і наука та їх співвідношення. – С. 127. – [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://fund-issled-intern.esrae.ru/pdf/2014/2/20.pdf>.

Гудь Альона
аспірантка факультету
ветеринарної медицини
Поліського національного університету
науковий керівник: канд. філос. наук
С. Ф. Шевчук

ІСАК НЬЮТОН – ОСНОВОПОЛОЖНИК КЛАСИЧНОЇ НАУКИ І БОГОСЛОВ

Відрізок часу, приблизно з дати опублікування роботи Миколи Коперника «Про обертання небесних сфер» (1543 р.) до діяльності Ісака Ньютона, зазвичай називають періодом «наукової революції». Таким чином, остання завершилась творчістю І.Ньютона (1643-1727). У своїх «Началах» вчений сформулював основні поняття та закони класичної механіки, виробив математичне формулювання закону всесвітнього тяжіння, теоретично обґрунтував закони І. Кеплера тощо.

«Начала» Ньютона вважають науковою енциклопедією свого часу, незважаючи на свій конкретний, фізико-математичний характер, вони є одним

з найкращих виразів духовної культури ХУІІ століття. У цьому видатному творі міститься стільки фундаментальних результатів, що більшість наступних дослідників важко знаходили слова, щоб виразити своє захоплення. Вольтер писав: «Якщо справжня велич полягає в подарованому небом могутньому розумі та в користуванні цим розумом для просвіти себе та інших, то така людина, як Ньютон (а подібних людей навряд чи можна знайти одного на десять століть), є насправді великою людиною. Йому, пануючому над нашим розумом силою істини, а не тим, хто пригнічує людей насиллям, йому, що розуміє природу світу, а не тим, хто викривлює її, – йому ми повинні віддати нашу шану» [1, с.64].

Без перебільшення можна стверджувати, що постать Ісака Ньютона (1642–1727) займає чільне місце в науці цього періоду. Знаменно, що великий учений був передовсім натурфілософом, а не просто природодослідником, а бути натурфілософом у той час означало бути водночас і теологом. І. Ньютон заклав теоретичні основи механіки й астрономії, зробив вагомий внесок у розвиток оптики, започаткував диференціальне та інтегральне обчислення, чим здобув визнання багатьох поколінь науковців. У 1687 році вийшла друком праця Ісака Ньютона «Математичні начала натуральної філософії» – одна з найвидатніших праць, у якій дається повний опис усіх природничонаукових уявлень про світ, поширених у ХVІІ ст., і викладені вони були у відповідності з правилами логіки та підкріплені точними математичними розрахунками. Як писав у передмові сам автор, він поставив собі за мету застосувати математику до дослідження фізичних явищ.

У першій книзі «Математичних начал» викладені три закони руху, які стали продовженням ідей Галілея та остаточно констатували розрив з ідеями Аристотеля і середньовічних філософів. Закони стверджували: будь-яке тіло перебуває у стані спокою або прямолінійного рівномірного руху, доки на нього не вплине якась сила і не змусить змінити цей стан; добуток маси тіла на його прискорення дорівнює діючій силі, а напрямок прискорення співпадає з напрямком сили; дії відповідає рівна та протилежно спрямована протидія. Ці

закони склали основу теоретичної механіки. У другій книзі «Математичних начал» описаний рух тіл у середовищі, що чинить опір (повітря, вода). Третю книгу «Про систему світу» можна розглядати як кульмінацію праці І. Ньютона, причому теорія, викладена в ній, доступна для розуміння широким колам читачів.

Публікація «Математичних начал» І. Ньютона стала кульмінаційною точкою наукової революції, розпочатої публікацією праці М. Коперника. В цей час М. Коперник і Й. Кеплер у астрономії, Галілео Галілей у механіці піддали сумніву Аристотелеву систему будови світу [3, с. 272].

В особі І.Ньютона поєднується вчений і богослов: він не бачив конфлікту між наукою та релігією, його світогляд ґрунтувався на обох.

Якщо коротко змалювати портрет І. Ньютона як ученого, то можна відмітити, що він заклав основи сучасного природознавства і створив класичну фізику. У своїх працях з механіки, астрономії та математики він виклав основні закони класичної механіки. Це, передусім, закон всесвітнього тяжіння та дисперсія світла. Вчений розвинув корпускулярну теорію світла, а також незалежно від Г. Лейбніця розробив диференціальне та інтегральне обчислення. Узагальнивши результати досліджень своїх попередників у галузі механіки та власні, створив велику працю «Математичні начала натуральної філософії», оптичні дослідження виклав в «Оптиці». Сконструював також дзеркальний телескоп (рефлектор) [4, с. 199].

Як богослов, І. Ньютон «щиросердний монотеїст, який заперечував Трійцю, визнавав Біблію як одкровення та, виходячи з цього, не визнавав Христа Богом, приймав Апокаліпсис та створення Землі Богом кілька тисячоліть тому, намагався точно вирахувати початок світу, а також його кінець згідно Апокаліпсису» [5, с. 249].

Відомими працями І. Ньютона з богословських питань є «Тлумачення на книгу пророка Даниїла», «Апокаліпсис», «Виправлена хронологія давніх царств». Власні обчислення він ґрунтував на складній обробці кожного слова з старозавітної книги пророка Даниїла. Ньютон вважав, що ця книга є до

письмовою історією світу, а він сам обраний Богом для того, щоб її розшифрувати. Тому остаточною метою його праць було не доведення панування у світі механічної закономірності, а, навпаки, розкриття мудрого улаштування світу Богом.

В останні десятиліття наукова й богословська спадщина І. Ньютона привертає увагу дослідників, які отримали можливість ознайомитися з нею. Справа в тому, що майже 4,5 тисячі сторінок рукописів, не розібраних ще з часів самого І. Ньютона, були продані з аукціону в 1936 році й надовго випали з поля зору дослідників. Більша частина зібрання відійшла до єгипетського вченого Абрахама Яхуди і в подальшому опинилася в єврейській національній бібліотеці в Єрусалимі [6, с.306]. Лише з 70-х років минулого століття це зібрання творів стало доступним спеціалістам.

С. І. Вавилов писав у своїх працях про І. Ньютона, що великий учений вів аскетичний спосіб життя, повний натхненної праці – життя «монаха в миру» у повному розумінні цього слова. Наука складала релігійний сенс існування великого вченого. Все життя він присвятив тому, щоб прочитати дві великі книги Творця – Книгу природи та Святе Письмо, вважав, що мудрість Господа однаково відкривається і в будові природи, і в святих книгах. Про таке його переконання красномовно свідчить і напис на його могилі, у якому перераховуються майже усі найвидатніші відкриття вченого і підкреслюється, що все це зроблено на славу Всемогутнього Творця.

Наукові та богословські праці І. Ньютона склали підвалини нового механістичного світогляду. На початку XVIII ст. кожен, хто мав освіту, знав, що Бог створив Всесвіт і він є складною механічною системою, яка складається з матеріальних частинок, що рухаються у нескінченному просторі згідно кількох основних принципів, які можна виразити математично – це інерція та гравітація. і Земля обертається навколо Сонця і є однією з планет, а Сонце – зірка, яких безліч. Отже, ні Сонце, ні Земля не можуть бути у центрі Всесвіту. У земному та небесному світах діють ті ж самі фізичні закони. Після створення складного і впорядкованого Всесвіту, Бог припинив своє подальше

втручання в природу з тим, щоб вона продовжувала існувати згідно тих законів, які були закладені в неї під час створення світу. Людина у цій картині світу стала вершиною божественного творення, їй була надана можливість за допомогою свого розуму досягти божественний задум і зрозуміти світовий порядок [7, с. 299].

Таким чином, розглянувши основні віхи життя і творчості великого вченого і щиро католика І.Ньютона, можна стверджувати, що він був видатним сином свого часу: стоячи біля витоків сучасного природознавства, зумів віднайти компроміс між вірою та розумом, наукою та релігією. Приклад життя і творчості І.Ньютона та інших віруючих видатних вчених може бути свідченням того факту, що повнота людського життя однаково потребує як віри, так і розуму.

Список використаних джерел

1. Морлей Джон Вольтер (Жизнь и творчество). – М., 1889.
2. Брук Джон Хедли. Наука и религия: историческая перспектива. – М., Библейско-Богословский институт св. апостола Андрея, 2004.
3. Ньютон И. Математические начала натуральной философии // Жизнь науки. – М., 1973. с. 94-95. // Хрестоматия по истории науки и техники. – М., 2005.
4. Киссель М. А. Христианская метафизика как фактор становления и прогресса науки Нового времени // Философско-религиозные истоки науки. – М., 1997.
5. Храмов Ю. А. Физики. Биографический справочник. – М., 1983.
6. Вернадский В. И. О науке. // Научное знание. Научное творчество. Научная мысль. – Том 1. – Дубна, 1997.
7. Див.: Голин Г. М., Филонович С. Р. Классики физической науки. – М., 1989.

Кирилюк Анна,
студентка II курсу факультету

ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ПРИРОДИ

Природа в житті суспільства постає як основа його функціонування і розвитку. Практично всі свої потреби людина задовольняє завдяки природі, а в першу чергу завдяки зовнішньому природному середовищу. Проте органічний зв'язок суспільства з природою можна спостерігати не тільки в сфері задоволення людських потреб, але й у функціонуванні всього суспільного виробництва, і навіть в розвитку матеріальної та духовної культури.

Таким чином, природа впливає на економічний, політичний і духовний розвиток суспільства. В той же час ще більший вплив на них має практична діяльність людини, яка визначається певними потребами, інтересами та цілями. Внаслідок бурхливого розвитку науки і техніки ступінь впливу суспільства на природу постійно зростає, особливо впродовж останнього століття.

Чотири фундаментальних факти, які виражають «людське обличчя» природи:

1. З одного боку, людина є породженням природи, а з іншого боку, за відсутності людини нікому було б пізнавати природу, Всесвіт.
2. Природна основа людини є єдиним фундаментом, на якому можлива поява неприродного, зокрема людського буття, психіки, свідомості і т. п.
3. Природа постає підґрунтям суспільного, соціального життя, на якому реалізуються неприродні властивості людини [3].

Природа завжди була предметом уваги філософів. Античні мислителі тлумачили природу як повноту буття, як естетично прекрасне, як ідеал досконалості. Вони зауважували на сильнішому потенціалі природи порівняно

з людиною і на можливості досягнення блага лише шляхом гармонії з природою.

У середньовічній християнській філософії природа постає як результат гріхопадіння людини. Християнські теологи підносять Бога над природою і людиною. Водночас вони зауважують на прагненні людини піднятися над природою шляхом удосконалення своїх духовних сил. На зміну середньовічному протиставленню Бога і природи приходять їх ренесансне зближення, злиття і навіть пантеїстичне розчинення Бога в природі.

Мислителі Нового часу сприймають природу як об'єкт пізнання і наукового аналізу, а також як сферу людської практики. Не пізнавши до кінця глибинну сутність природи, людина починає її активне освоєння і використання. Під впливом промислової революції та інших перетворень було закладено споживацьке ставлення людини до природи. Оволодіння тепловою, механічною, а згодом і електричною енергією зумовили хижацьке відношення людини до природи [1].

У сучасній філософії природа розглядається в таких аспектах:

- як взаємодія природних (матеріальних) і духовних початків у людині і в суспільстві;
- як співвідношення природи і культури;
- як зміна характеру взаємодії суспільства і природи на різних етапах історичного розвитку;
- як характер взаємодії суспільства і природи в сучасному світі.

Посередником взаємодії між людиною і природою в сучасному світі стає техніка.

Численні дані свідчать про те, що взаємозв'язок людини і природи в наші дні характеризується неблагополуччям. Сучасна людина живе в умовах глибокої екологічної кризи. Вихід з екологічної кризи можливий шляхом дбайливого використання природних ресурсів, а також за допомогою впровадження досягнень науки в практику організації суспільного життя [2].

Отже, впродовж століть філософія демонструє здатність до творчого осмислення природи. Кожна історична епоха, накопичуючи природно-наукове знання, формує власні світоглядні засади, по-своєму визначає сприйняття природи і місце людини в природі. Зважаючи на масштаби впливу сучасної людини на природу, на екологічні наслідки цієї взаємодії, перед філософією сьогодні постає важливе соціальне завдання стратегічного значення. Це вироблення нової парадигми взаємодії людини і природи, спрямованої на запобігання екологічних проблем в перспективі.

Список використаних джерел

1. Історичні форми ставлення людини до природи [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://fil.wikireading.ru/41918>
2. Природа в контексті філософського та наукового аналізу [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://studfile.net/preview/2524276/page:28/>
3. Філософське розуміння природи.[Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.grandars.ru/college/filosofiya/filosofiya-prirody.html>

Дубок Сніжана,
студентка I курсу факультету
економіки та менеджменту
Поліського національного університету,
науковий керівник: докт. іст. наук
І. А. Мельничук

ПОСТАТЬ СЛАВНОГО КОШОВОГО ОТАМАНА ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО ІВАНА СІРКА

Актуальність. Актуальність теми моєї роботи визначається підвищенням інтересу до історії України в цілому та діяльності Івана Сірка.

Метою дослідження є аналіз діяльності Івана Сірка як кошового отамана.

Результати дослідження. Іван Сірко являється однією з найбільш легендарних та улюблених історичних постатей часів козацької епохи. По смерті Богдана Хмельницького його вважають найяскравішою особистістю. Переконатися в цьому можна за рахунок великої кількості історичних дум, пісень та переказів, що виникали навіть за життя отамана. До нашого часу зберігся сюжет про написання козаками листа до турецького султана, ініціатором якого вважають Івана Сірка. В листі написано про праву руку отамана, яка зможе принести перемогу після його смерті тим, хто нею буде володіти, а також про те, що Іван Сірко наймогутніший та найзнаменитіший козак-характерник.

Іван Сірко – видатний український полководець та козацький ватажок, подільський шляхтич, кальницький полковник, запорозький кошовий отаман. Сірко уславив себе перемогою в 65 боях [2].

Народився славетний козак приблизно між 1605-1610 роками в Слобідській Україні в слободі Мерефі [3]. Проте ще існує думка, що майбутній отаман народився в місті Брацлавського полку Мурафа [2] за кілька кілометрів від Кальника. За переказами він походив з козацького роду. Але цю інформацію спростовують листи королів Речі Посполитої, в яких Сірка було названо шляхтичем. В тогочасних джерелах під 1592 роком згадано ім'я подільського шляхтича Войтеха Сірка та його дружина Олени Козинської, які могли бути родичами запорозького ватажка. Тому біографічні дані Івана Сірка потребують більш глибокого дослідження та уточнення.

Іван Сірко проявив себе як відважний полководець, який не тільки заслужив повагу серед козацтва, а й наводив страх на своїх ворогів. Йому довелося воювати проти татар, турків, поляків. Дані багатьох історичних документів підтверджують його участь в битвах Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття під проводом Богдана Хмельницького. Проте у 1654 році Сірко не підтримав Б. Хмельницького у підписанні Переяславської угоди з Московською державою. Як і деякі

полковники та частина козацтва, Іван Сірко не склав присягу на вірність московському царю.

У статусі Вінницького полковника Іван Сірко не підтримав укладення молодим гетьманом Юрієм Хмельницьким Переяславського договору з московським царем 1659 року. Не сприяла зближенню Сірка з Юрієм Хмельницьким і зміна зовнішньополітичного курсу молодим гетьманом на пропольський у 1660 році.

Впродовж 1660-1680-х років Іван Сірко перебував переважно на Січі, де його 12 разів обирали кошовим отаманом. Водночас кілька років обіймав посаду полковника Харківського полку. У 1675 році очолив блискучий похід, тим самим заблокувавши вторгнення Османської імперії на Чигирин. Зумів розбити кримську орду і яничарів Ібрагім-паші, які намагалися захопити Україну.

Якщо військові здобутки Івана Сірка заслуговують на найвищу оцінку і повагу, то його політичні погляди викликають багато питань. Козацький ватажок дуже часто змінював свою політичну орієнтацію. Тривалий час підтримував гетьмана Петра Дорошенка, проте після організованої ним страти Івана Брюховецького покинув його як і всі запорожці. Після укладання Андрусівського договору 1667 року зайняв антимосковську позицію, був активним учасником повстання проти царату. У 1672 році був одним із претендентів на гетьманську булаву, що спричинило його конфлікт з гетьманом Іваном Самойловичем і московським урядом та заслання до Тобольська до 1673 року. У своїй праці «Історія України» Іван Крип'якевич написав про Сірка так: «... політичний світогляд Сірка був неглибокий: поза боротьбою з бусурменами, якій присвячував усі сили, він не бачив інших проблем і мимоволі шкодив ширшим планам українських державників [1, с.519]».

В 1680 році разом з донцями очолив битву з ординцями. Коли він повертався з цього походу, то отримав страшну звістку про вбивство його сім'ї. Після цієї звістки Іван Сірко занедужав і розпрощався з Січчю.

Помер 1 серпня 1680 року і був похований біля Чортомлицької Січі (зараз село Капулівка Нікопольського району Дніпропетровської області). У 1967 році був перепохований на іншому краю села. Достовірно сказати що в могилі заховані рештки Івана Сірка неможливо, адже відомо, що за його проханням праву руку йому відрубали, а при розкопках могили було знайдено дві руки. Тому, де в дійсності похований могутній отаман, ніхто не знає [1, с.519].

Висновок. Отже, постать Івана Сірка заслужено займає почесне місце в історичному середовищі України. Він відіграв вагомую роль у боротьбі проти татар і турків, завдяки своїм неабияким особистим якостям завоював популярність серед широких верств населення, очолив запорозьке козацтво у надзвичайно складний і суперечливий період української історії. Не маючи чіткої політичної позиції, Сірко однозначно підтримував ідею незалежності Запорозької Січі. Як непереможний воїн, як захисник рідної землі, як визволитель з турецької неволі, Іван Сірко залишився у плеяді українських пісень, дум, балад всенародним улюбленцем.

Список використаних джерел

1. Крип'якевич І. П. *Історія України* / І. П. Крип'якевич; відп. ред.: Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. — Львів: Світ, 1990. — 519 с.
2. Мицик Ю. *Отаман Іван Сірко*. — Запоріжжя: РА «Гандем-У», 1999. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cossackdom.com/book/booksirko.html>
3. Місто Мерефа Харківської області, Україна. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мерефа>

Березенська Анастасія,
студентка I курсу факультету
економіки та менеджменту
Поліського національного університету
науковий керівник: докт. іст. наук
І. А. Мельничук

ІВАН МАЗЕПА НА ТЛІ ЕПОХИ

Актуальність. Гетьман Іван Мазепа в історії України - це одна із найбільш суперечливих постатей. Навіть по-сьогодні історики та науковці не дійшли спільної думки щодо особистості І.Мазепа. Для одних – він меценат та щирий батько України, для інших – «вітчим» та зрадник. Досліджувати постать Івана Мазепа можна з різних сторін, адже багатогранність гетьмана важко переоцінити. Однією з найбільш визначальних сторін, що асоціюється з постаттю гетьмана – це його внутрішня політика, що здійснила суттєвий вплив на історію України, що зумовлює актуальність дослідження.

Метою дослідження є аналіз особливостей внутрішньої політики гетьмана Івана Мазепа.

Результати дослідження. Іван Мазепа – це багатогранна особистість: гетьман, політик, меценат, дипломат. Його ім'я, оповите таємницями, його діяльність – це привід для суперечок та безкінечних дискусій, зважаючи навіть на те, що пройшло уже понад чотири століття. Маючи велику кількість талантів, Мазепа з легкістю входив в довіру до впливових осіб, спочатку до Дорошенка, Самойловича, тоді до Петра I, Карла XII і навіть кримського хана. Своєю здатністю зачаровувати усіх навколо Мазепа впевнено просувався «козацькою кар'єрною драбиною вгору». Не завжди його дії були чесними та справедливими, проте, він у 1687 році досяг вершини своєї кар'єри – став Гетьманом Лівбережної України.

Іван Мазепа – був першим, хто вивів особу гетьмана на рівень володаря держави та монарха, після Богдана Хмельницького [3, с.135]. У народі з цього приводу навіть існувала приказка «від Богдана до Івана не було гетьмана» [1, с.264].

Займаючи найвищу посаду в козацькій Україні, Мазепа отримав якнайкращі можливості для того, щоб збагатитися, і, вже зовсім скоро, Мазепа таки став найбагатшим феодалом-землевласником на українських землях.

Внутрішня політика гетьмана супроводжувалася нехтуванням прав українського народу. Це яскраво відобразилося в його прихильному ставленні до козацької старшини і навпаки байдужості по відношенню до селян, прикладом цього є уведення в 1701 році панщини для селян. Саме тоді, як підкреслював, історик з України В. Смолій з'явилась справжня загроза закріпачення селян Лівобережної України [11, с.265].

Саме під час правління Івана Мазепи зросла частка безземельних селян. Скоріш за все саме через це гетьмана на Запоріжжі йменували не батьком, а «вітчимом України» [12, с.126]. На думку одного з запорізьких ватажків, душа Івана Мазепи була в Москві, тоді як в Україні була лише тінь його [4, с.117]. Тобто, згідно думки представників народних мас, гетьман виступав виконавцем волі Петра I.

Козаччина була відносно демократичним утворенням, принаймні, чітка передача влади родичам гетьманів не прослідковувалася, селяни були такою ж важливою складовою суспільства, яка, фактично, годувала козаків та прихищала у міжвоєнний час. Тому кроки Мазепи, які сприяли «одворяненню» козацької старшини, наближення до себе близьких родичів (небожа із сім'єю), запровадження подекуди дво-триденної панщини послужили тому, що від Мазепи відвернулося і селянство, і значна частина козаків, що, мабуть, згодом і спричинило поразку у війні проти Московії. Селяни змушені були віддавати землевласникові чи частину власного врожаю чи сплачувати чинш [7, с.119].

Таким чином, особливостями внутрішньої політики гетьмана була орієнтація виключно на козацьку старшину. Для того, щоб створити собі міцну опору та підтримку в державі запровадив нову категорію козацької старшини, що йменувались «бунчуковими товаришами» [10, с.52]. Останні мусили постійно перебувати біля гетьмана та виконувати його накази. Крім останніх існували ще й «значкові» та «значні військові товариші» [9, с.292]. Усі перелічені категорії наділялися правами та привілеями в державі і сприяли зміцненню гетьманської влади.

Гетьман надзвичайно негативно відносився до заколотників та злочинців, і саме за його наказом наймані полки жорстоко розправлялися з будь-якими протиправними діями, одночасно, тими ж методами придушувалися народні виступи, повстання.

Для гетьмана Івана Мазепи найбільшим ідеалом в питанні державного устрою була Річ Посполита, відтак, його прагненням було створити в Україні прототип Європи, з монархічним устроєм. І першими кроками до реалізації цієї мети стало формування дворянства із спадковою владою, титулами, званнями, землями, а також – залежними селянами [6, с.63]. Таким чином, відбувалося стрімке зміцнення феодальних порядків.

Надзвичайно багато і, безперечно, найбільше з-поміж усіх гетьманів Мазепа зробив для культури та освіти. Завдяки І. Мазепі Києво-Могилянська колегія отримала звання академії (1701 року), коштом гетьмана реставрувалися старі храми та будувалися нові [2, с.77]. Мазепа був активним прибічником поширення освіти, науки, мистецтва. Він відсилав на навчання дітей старшини. Гетьман проявив себе повноцінним заступником православ'я. За роки правління Мазепи було зведено 200 церков. Не дарма український архітектурний стиль у кінці XVII – на початку XVIII століття було йменовано «мазепинським бароко» [8, с.145]. Особливо варто відмітити столицю гетьмана – Батурин, яка була розбудована у найкращих традиціях західноєвропейського стилю.

Чимало уваги Іваном Мазепою було приділено господарським справам: багато універсалів гетьмана були присвячені землеволодінню, сільському господарству, а також промисловості. Для того, щоб розвивати промисловість гетьман вводив спеціальні пільги, таким чином, тоді було утворено і розширено промислові заклади старого типу. У той час конструювались млинні, рудні, круподерні, папірні та порохові мануфактури, проводилось заохочення гуральництва та різних ремесел на території всієї України. Найбільш продуктивною справою в Гетьманщині було виробництво горілки, великі партії якої експортувались до Росії. Одночасно для потреб війська Росії

набувало поширення вівчарство й конярство, набував розвитку соляний промисел, а також селітрове виробництво [8, с.146].

Внутрішня політика Івана Мазепи ніколи не була головним об'єктом вивчення істориків та науковців, а все тому, що їх більше цікавила його зовнішня політика та культурна діяльність. Дмитро Яворницький в власній праці, що йменується «Історія запорозьких козаків» в 3-х томах детально проаналізував громадську та політичну діяльність Мазепи і дійшов висновку, що: «Мазепа натура досить складна й труднодоступна для розуміння» [12, с. 498]. Микола Костомарова характеризує Мазепу визначав його як «польського пана, карєриста й егоїста, що в першу чергу керувався своїми особистими інтересами, а не добром України» [5, с.126].

Висновки. Без сумніву внутрішня політика Мазепи викликає неоднозначну позицію, з однієї сторони він був реформатором, меценатом, дбав про економіку краю, а з іншої – пригнічував селян, переводив козаків в ранг селян без їхнього погодження, силою «присікав» народні виступи, вперше з часів національно-визвольної війни Б.Хмельницького ввів таку ненависну для селян панщину. Так, Іван Мазепа велика постать в історії України, досліджувати його діяльність можна ще довго, так як вона перенасичена фактами, подіями та різними поглядами дослідників.

Список використаних джерел

1. Глушук В. М. Політичне та військове мистецтво Івана Мазепи в боротьбі за ідею незалежності України. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія: Педагогічні та історичні науки. 2014. Вип. 118. – С. 260-268.
2. Гончарук П.С. Гетьман Іван Мазепа. Погляд крізь століття. Київ, 2016. – 151 с.
3. Зайцев Ю. Історія України. Львів: Світ, 1996. – 488 с.
4. Кащенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке Низове. Дніпропетровськ: Січ, 1991. – 494 с.

5. Крип'якевич І. Докладніше про матеріали, що їх зібрав Костомаров. Археографічні праці Миколи Костомарова, ЗНТШ, 1918. – с. 126—127.
6. Міносян А.С. Короткий конспект лекцій для студентів усіх спеціальностей та форм навчання. Харків: ХДУХТ, 2015. – 187с.
7. Небрат В. В. Зародження та розвиток фінансів як інститутів української державності у контексті політичного та економічного протистояння XVI-XVIII ст. *Український соціум*. 2012. – № 1. – С. 115-126.
8. Новий довідник: Історія України. 6-те вид. Київ: ТОВ «КАЗКА», 2012. – 736 с.
9. Панашенко В.В. Бунчукові, військові і значкові товариші в Гетьманщині. «Істину встановлює суд історії». *Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка*. Київ, 2004. Т.2. – С.291–347.
10. Смолій В. А. З думою по Україну (Іван Мазепа). *Українська ідея. Перші речники*. Київ, 1994. – С.47-62.
11. Смолій В.А. Іван Мазепа. Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. Київ: Варта, 1994. – 560 с.
12. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. 3 том. Київ: Наукова думка, 1993. – 557 с.

Поліщук Віта
студентка I курсу факультету права,
публічного управління та національної безпеки
Поліського національного університету
Науковий керівник: канд.іст.наук
С. Д. Марченко

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА: ЩАБЛІ СТАНОВЛЕННЯ

З втратою української державності наприкінці XVIII століття не припинялася боротьба за її відновлення. Українська державницька ідея XIX століття знайшла своє втілення в діяльності Кирило-Мефодіївського братства у Наддніпрянщині та «Руської трійці» у Галичині. Вищого ступеня вона

досягла на початку ХХ століття в програмах і діяльності перших політичних партій в Україні. Апогеєм розвитку української державницької ідеї стало проголошення суверенної Української Народної Республіки у січні 1918 р.

Ідея державності побутувала в основному в тій частині українських земель, які донедавна жили власним життям, зберігаючи політичну і культурну автономію [1, с.9]. Самовизначення України і відродження її державності відбулося як в підросійській Україні, так і в південно-західній. Каталізатором цих процесів стала Перша світова війна, оскільки вона зумовила прискорення революційних подій і крах обох імперій, до яких входили українські землі.

Після лютневої революції у Петрограді революційні зміни охопили підросійську частину України. Тимчасовий уряд започаткував реорганізацію адміністративного апарату на місцях. Його опорою в Україні був Штаб Київської Військової Округи. З поваленням самодержавства активізувався український рух. Для його координації Товариство Українських Поступовців ініціювало створення Української Центральної Ради (УЦР). Свідченням надзвичайного піднесення українського руху та підтримки ним УЦР стала сотисячна маніфестація у Києві 1 квітня та скликання Українського Національного Конгресу 19 квітня 1917 р. Одночасно в Україні з'являлися Ради робітничих та солдатських депутатів, якими прагнули заволодіти більшовики, але вони не мали суттєвої підтримки у суспільстві.

На початковому етапі Української революції українська державницька ідея була зведена до автономії у складі федеративної Росії. Про це свідчить прагнення Центральної Ради до співпраці з Тимчасовим Урядом навесні та влітку 1917 р., а також зміст I та II Універсалів.

Ситуація суттєво ускладнилася після більшовицького перевороту у Петрограді. В Україні загострилося протистояння між прихильниками поваленого Тимчасового уряду, більшовиками та Українською Центральною Радою. До закликів УЦР зберігати спокій і готуватись до Установчих Зборів ніхто не дослухався.

У протистоянні штабу Київської Військової Округи та більшовиків Центральна Рада займала нейтралітет, який дав можливість перемогти більшовикам. Толерантне ставлення до більшовиків привело до небезпечних наслідків, загрозу яких УЦР тоді не усвідомлювала.

Після падіння Тимчасового уряду та виїзду його війська із Києва, влада зосередилася в руках Центральної Ради. Ця влада була підкріплена загальним визнанням. З різних куточків українських земель ЦР отримувала заяви про визнання її за єдину владу України [2, с.62].

Зважаючи на утвердження в Петрограді більшовицької влади і спробу її захоплення у Києві, керівництво УЦР вдалося до нових кроків з реалізації української державницької ідеї і 20 листопада 1917 р. на засіданні Малої Ради прийняло III Універсал. Цей Універсал проголошував Українську Народну Республіку і цілий перелік соціально-економічних перетворень. Зважаючи на популяризацію більшовиками соціалістичних гасел і на значне представництво партій соціалістичного спрямування у складі УЦР, III Універсал передбачав розбудову соціалістичної республіки.

Проте українські діячі ніяк не могли позбутися автономістських ідей. Проголосивши Українську Народну Республіку, вони зберегли федеративний зв'язок із небільшовицькою Росією, що як держава вже не існувала. УЦР не підтримувала ні ліквідований Тимчасовий Уряд, ні щойно проголошений більшовицький Раднарком. Тому III Універсал передбачав федеративний зв'язок не з конкретною владою, а з територіями, які входили до колишньої Російської Імперії.

Наприкінці 1917 року український національний рух ще був на висоті, про що свідчать результати виборів до Всеукраїнських Установчих Зборів. В Україні більшовиків підтримувала десята частина виборців, а українські партії – майже три чверті [3, с.331]. Проте більшовики проголосили популістський Декрет про землю, тоді як Центральна Рада відклала рішення земельного питання до скликання Установчих Зборів. Тому III Універсал викликав гостру

реакцію з боку селян, які повірили у обіцянки більшовиків і сподівалися отримати поміщицькі землі.

На розгляд Установчих Зборів було відкладено і питання про федеративний зв'язок України з Росією [2, с.68]. Таке зволікання з визначенням державного статусу України було просто неприпустимим. Центральна Рада через свою толерантність, нерішучість і невизначеність не скористалася історичним шансом і не наважилася на проголошення незалежної суверенної УНР у листопаді 1917 р. Усвідомлення необхідності такого кроку прийшло занадто пізно – в умовах війни з більшовицькою Росією та втрати впливу на значній частині українських земель.

25 січня 1918 року на засіданні Малої Ради в Києві було прийнято IV Універсал. Він проголошував незалежність УНР. Проте цей історичний крок було зроблено занадто пізно. IV Універсал закликав увесь народ звільнитися від «більшовиків і інших напасників» тоді, коли значна частина України була зайнята більшовицькими військами і місцеві більшовики приєднувалися до них, організуючи «совети» [2, с.68]. У ворожому кільці опинився Київ. Центральна Рада не мала належних збройних сил для захисту української державності.

Водночас проголошення незалежності УНР дало можливість українській делегації підписати мирний договір у Брест-Литовську від імені реально діючого уряду. А за підтримки німецько-австрійських військ територію Української Народної Республіки було звільнено від більшовиків, український уряд повернувся до Києва.

Проте повернення Центральної Ради та уряду населення Києва зустріло доволі холодно. Народ розчарувався у владі. Її авторитет був підірваний тоді, коли реалізація національно-державної ідеї досягла своєї кульмінації. Перед розпуском Центральної Ради в умовах Гетьманського перевороту на її останньому засіданні 29 квітня 1918 року відбулося схвалення проекту Конституції Української Народної Республіки, але вона так і не вступила в дію.

Отже, у 1917-1918 роках ідея української державності була реалізована у формі Української Народної Республіки. Проте гостра політична боротьба уповільнила процес формування національної держави в Україні впродовж 1917 року. Збройне протистояння з більшовицькою Росією та білогвардійськими військами підірвали сили ще не зміцнілої держави, а допомога Центральних держав і утвердження окупаційного режиму зумовили падіння авторитету уряду молодої держави у суспільстві. Таким чином Українська Народна Республіка була важливим здобутком української державності в історичному контексті, однак внутрішні суспільні процеси та зовнішні військові загрози стали на перешкоді розвитку цієї державності.

Список використаних джерел

1. Бойко О. Д. Історія України: посібник. –2-ге вид., – Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. – 656 с.
2. Полонська-Василенко Н. Історія України 1900 - 1923рр. Українське відродження: історія і сучасність. – Київ: Пам'ятки України, 1992. – 136 с.
3. Україна: шлях до незалежності: Збірник інформаційно-аналітичних матеріалів / За заг. редакцією І. С. Руснака. – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2016. – 82 с.